

APLINKOS APSAUGA ŽMOGAUS TEISIŲ KONTEKSTE

Indrė Žvaigždinienė

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Viešosios teisės katedros lektorė
socialinių mokslų (teisės) daktarė
Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius
Tel. (+370 5) 2 36 61 75
El. paštas: indre@zvaigzdas.net

Straipsnyje nagrinėjama aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio teisinio apibrėžimo raida, analizuojama Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija šiuo klausimu, vertinamas šio santykio teisinis reguliavimas Lietuvoje, bandoma identifikuoti galimas teisinio reguliavimo tobulinimo kryptis šioje srityje.

This article describes the development of the legal definition of the relationship between environmental protection and human rights, it also analyses jurisprudence of the European Court of Human Rights on this issue, evaluates existing legal regulation of this question in Lithuania and tries to identify the potential trends for the improvement of legal regulation.

Įvadas

Vieni iš populiariausių politinių ir teisinių diskusijų bei tyrimų objektų šiuo metu yra aplinkos apsauga ir žmogaus teisių užtikrinimas. Šiose srityse tyrimai ilgą laiką buvo vykdomi atskirai ir tik pastaraisiais dešimtmečiais teisės doktrina atkreipė dėmesį į tam tikras šių dviejų sričių sąsajas. Lietuvos teisės doktrina šioje srityje dar tik formuojasi, ir manytina, kad mokslinių darbų šiuo klausimu ateityje tik daugės. Užsienio valstybių teisės mokslininkai šiuos klausimus nagrinėja gana plačiai, analizuoja įvairius aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio aspektus, šio santykio sunorminimo formas ir kt. Dėl faktinio aplinkos būklės ir žmonių gyvenimo kokybės ry-

šio abejonių nekyla. Tai nuolat iliustruoja skelbiama informacija apie įvairių ligų rizikos veiksnius (pavyzdžiui, aplinkos (oro, vandens, maisto) užterštumas siejamas su 1–5 proc. kvėpavimo takų, odos, skrandžio piktybinių navikų išsivystymu¹), įvykusių ekologinių katastrofų padarinius, dėl tam tikrų gamtos išteklių trūkumo (pavyzdžiui, geriamojo vandens) didėjantį žmonių mirštamumą ir pan. Tačiau teisinis šių sąsajų įforminimas kelia kur kas daugiau klausimų. Diskutuojama, ar apskritai žmogaus teisių aspekto įtraukimas į aplinkos apsaugos politiką duos kokių nors teigia-

¹ Duomenys iš Vilniaus universiteto Onkologijos instituto interneto svetainės – <http://www.vuoi.lt/index.php?1458865410>.

mų rezultatų, ar žmogaus teisių instituto papildymas aplinkosauginiais niuansais nereikalingai neatitrauks dėmesio nuo pačios žmogaus teisių apsaugos.

Šio straipsnio pagrindinis tikslas ir paskirtis – apžvelgti minėtų dviejų sričių santykio teisinio apibrėžimo raidą, išnagrinėti formuojamą Europos žmogaus teisių teismo praktiką šiuo klausimu, išanalizuoti šio santykio teisinį reguliavimą Lietuvoje, įvertinti, ar teisės į sveiką ir švarią aplinką tiesioginis įtvirtinimas yra priimtinausia (būtina) šio santykio sunorminimo forma.

Siekiant šio tikslo, pasitelkus istorinį, sisteminį, loginį ir kitus teisės aiškinimo metodus, straipsnyje nagrinėjama tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų, politinių dokumentų nuostatos, Europos žmogaus teisių teismo ir Lietuvos teismų praktika, viena ar kita forma apibrėžiant (įtvirtinant) aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį, taip pat Lietuvos ir užsienio mokslininkų darbai.

1. Aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio teisinio apibrėžimo tarptautiniuose dokumentuose raida

Vienas iš pirmųjų tarptautinių dokumentų, pažymėjusių aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių ryšį, buvo 1972 m. Jungtinių Tautų Stokholmo konferencijos dėl žmogaus aplinkos deklaracija [10]. Šioje deklaracijoje teigiama, kad žmogus yra savo aplinkos kūrėjas ir kartu jos kūriny, jog aplinka sudaro žmogaus gyvenimo pagrindą ir suteikia jo intelektualaus, moralinio, socialinio ir dvasinio tobulėjimo galimybių. Žmonijos evoliucijos eigoje, kai dide-

liu greičiu vystosi mokslas ir technologijos, žmogus įgijo galių pakeisti savo aplinką begale būdų ir precedento neturintiu mastu. Deklaracijoje pabrėžiama, kad tiek natūrali, tiek žmogaus kuriama aplinka yra būtinos žmogaus gerovei ir pagrindinėms žmogaus teisėms, pačiai teisei į gyvybę užtikrinti. Be to, pirmasis deklaracijos principas teigia, kad žmogus turi fundamentalią teisę į laisvę, lygybę ir tinkamas gyvenimo sąlygas tokioje aplinkoje, kurios kokybė leidžia gyventi oriai ir užtikrina žmogaus gerovę, o žmogaus pareiga yra saugoti ir gerinti aplinką esamoms ir būsimoms kartoms.

Aiškesnis aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio apibrėžimas pateikiamas kitame svarbiame dokumente – 1986 m. Tarptautinės aplinkos ir vystymosi komisijos pranešime „Mūsų bendra ateitis“ [11]. Šio pranešimo priede buvo pateikti aplinkos teisės ekspertų suformuluoti aplinkos apsaugos ir tvarios plėtros teisiniai principai, iš kurių pirmasis pabrėžė visų žmonių teisę į aplinką, tinkamą užtikrinti jų sveikatą ir gerovę. Taigi šis dokumentas jau tiesiogiai akcentavo savarankišką žmonių teisę į aplinką.

1992 m. priimtoje Jungtinių Tautų Rio deklaracijoje dėl aplinkos ir vystymosi [12] atsispindi dar vienas požiūris į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį. Pirmasis šios deklaracijos principas pabrėžė, kad žmonės turi teisę į sveiką ir produktyvų gyvenimą darnioje aplinkoje. O dešimtas Rio deklaracijos principas susiejo aplinkos apsaugą su tokiomis procedūrinėmis teisėmis: teisė gauti informaciją apie aplinką, teisė dalyvauti priimant sprendimus, teisė kreiptis į teismą.

Buvo ir daugiau politinių dokumentų, pranešimų, ataskaitų², kurie vienaip ar kitaip susiejo aplinkos apsaugą ir žmogaus teises, tačiau jose išreikšta pozicija iš esmės atkartojė minėtų dokumentų nuostatas. Todėl plačiau šiame straipsnyje šie dokumentai nebus nagrinėjami, apsiribojant bendra išvada, kad kiekvienas aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių ryšio teisinis konstatavimas yra reikšmingas šiam ryšiui stiprinti.

Visi minėti dokumentai neturi privalomosios galios, tačiau jie puikiai iliustruoja tarptautinės bendruomenės požiūrio į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį raidą. Vertinant šių dokumentų nuostatas, galima išskirti tris populiariausius požiūrius į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį (šio santykio sunorminimo formas):

- 1) tinkama aplinkos būklė įvardijama kaip būtina kitų žmogaus teisių užtikrinimo ir tinkamo jų įgyvendinimo sąlyga;
- 2) teisė į tinkamos kokybės aplinką yra pripažįstama savarankiška žmogaus teise;
- 3) aplinkos apsaugos įgyvendinimas siejamas su tam tikromis procedūrinėmis asmenų teisėmis.

Pirmasis požiūris yra labiau deklaratūs ir gana akivaizdūs, t. y. net ir neįtvirtinus jo tiesiogiai teisės aktuose, šią priklausomybę būtų galima pagrįsti faktiniais duomenimis. Antrasis požiūris jau kur kas tikslesnis ir „stipresnis“, vertinant jo turinį, nes suteikiama konkreti teisė asmenims, žinoma, su visomis įprastomis žmogaus teisių gynimo

priemonėmis. Tačiau, aiškiai neapibrėžus šios teisės turinio, išlieka rizika šiai teisei likti deklaratyvia. Be to, tinkamai tokią teisę praktiškai įgyvendinti būtina užtikrinti ir trečiąjį požiūrį atspindinčias teises. Be to, teisės doktrinoje dažnai būtent minėtos procedūrinės teisės siejamos su teisės į tinkamos kokybės aplinką praktinio įgyvendinimo turiniu. Visa tai leidžia teigti, kad tik derinant visus tris požiūrius galima pasiekti geriausių rezultatų.

Atskirai, kaip kitokio pobūdžio dokumentą reikėtų išskirti 1994 m. parengtą Žmogaus teisių ir aplinkos principų deklaracijos projektą, kuris buvo pridėtas kaip priedas prie Jungtinių Tautų specialiojo pranešėjo pranešimo žmogaus teisių ir aplinkos klausimu [14]. Pranešimas buvo pristatytas Diskriminacijos prevencijos ir mažumų apsaugos pakomisei jos 46-ojoje sesijoje. Tai yra išsamiausias tarptautinis pareiškimas dėl aplinkos apsaugos teisių iki šios dienos. Jame detalai atskleisti aplinkosauginiai žmogaus teisių aspektai. Pirmiausia įvardijami bendri principai, teigiantys, kad: žmogaus teisės, ekologiškai švari aplinka, tvarus vystymasis ir taika yra nedalomi ir susiję; visi asmenys turi teisę į saugią, sveiką ir ekologiškai švarią aplinką, ši teisė ir kitos žmogaus teisės, įskaitant pilietines, kultūrinės, ekonomines, politines ir socialines teises, yra universalios, nedalomos ir tarpusavyje susijusios; visi asmenys yra laisvi nuo bet kokios diskriminacijos, susijusios su veiksmais ir sprendimais, turinčiais įtakos aplinkai; visi asmenys turi teisę į aplinką tiek, kiek reikia patenkinti dabartinės kartos poreikiams ir kiek netrukdoma tenkinti būsimų kartų poreikius. Toliau vardijamos konkrečios teisės, susijusios su aplinka, pavyzdžiui, teisė

² Pavyzdžiui, 1990 m. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos rezoliucija A/RES/45/94, 2002 m. Johannesburgo deklaracija dėl tvarios plėtros ir kt.

į aplinkos apsaugą nuo teršimo, degradavimo, neigiamą poveikį keliančios veikos; teisė į aukščiausio pasiekiamo lygio sveikatą be žalos aplinkai; teisė į sveiką ir saugų maistą ir vandenį; teisė gauti informaciją apie aplinką; teisė dalyvauti priimančias sprendimus; teisė į švietimą apie aplinkos apsaugą ir žmogaus teises; teisė kreiptis į teismus ir kt. Taip pat yra apibrėžiamos ir pareigos, reikalingos išvardytoms teisėms įgyvendinti. Deklaracijos projekte nustatyta, kad kiekvienas asmuo individualiai ar kartu su kitais turi pareigą saugoti aplinką. Valstybėms nustatyta pareiga gerbti ir užtikrinti teisę į saugią, sveiką ir ekologiškai švarią aplinką bei imtis visų reikiamų administracinių, teisėkūros ir kitų priemonių, kad būtų užtikrintas veiksmingas deklaracijoje numatytų teisių įgyvendinimas. Žmogaus teisių ir aplinkos principų deklaracijos projektas, nors ir nevirto visuotinai privalomu dokumentu, turi didžiulę reikšmę, nes yra visapusiškas ir išsamus ir gali būti naudingas aiškinant teisės į saugią, sveiką ir švarią aplinką (įtvirtintos kai kurių valstybių konstitucijose ar kituose nacionalinės teisės aktuose) turinį.

Kalbant apie privalomą galią turinčius dokumentus, atskirai reikėtų nagrinėti tarptautinius dokumentus, skirtus žmogaus teisių apsaugai, ir skirtus aplinkos apsaugai tarptautinius dokumentus.

Kadangi daugelis žmogaus teisių apsaugos instrumentų buvo kuriami tada, kai aplinkos apsaugos klausimai dar nebuvo plačiai svarstomi tarptautiniu mastu, tik keletą tarptautinių dokumentų, skirtų žmogaus teisių apsaugai, įtvirtinami ir tam tikri aplinkosaugos aspektai. Paminėtinas, pavyzdžiui, 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių

paktas [7], kurio 12 straipsnyje įtvirtinama kiekvieno žmogaus teisė turėti kuo geriausią fizinę ir psichinę sveikatą ir valstybės įpareigojamos siekiant užtikrinti šią teisę imtis priemonių, kad visais aspektais gerėtų aplinkos ir gamybos higiena. Taip, nors ir netiesiogiai, įvardijamas teisės į sveikatą ir aplinkos kokybės ryšys. Kitas pavyzdys galėtų būti 1989 m. Vaiko teisių konvencija [8]. Šios konvencijos 24 straipsnyje įtvirtinant kiekvieno vaiko teisę į sveikatą, nurodoma, kad valstybės dalyvės, siekdamos visiškai įgyvendinti šią teisę, turi imtis priemonių, leidžiančių, be kita ko, kovoti su ligomis ir pusbadžiavimu panaudojant pirmąją medicinos ir sanitarijos pagalbą, be viso kito, taikant lengvai prieinamą technologiją ir apsirūpinant pakankamai maistingais produktais ir, atsižvelgiant į aplinkos užterštumo pavojų ir riziką, švarių geriamuoju vandeniu. Taigi vėlgi teisė į sveikatą susiejama su tam tikrais aplinkosauginiais aspektais. Galima taip pat paminėti, kad kai kurios regioninės konvencijos įtvirtina teisę į saugią ir sveiką aplinką. Pavyzdžiui, 1988 m. Amerikos žmogaus teisių konvencijos papildomo protokolo ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių srityje [13] 11 straipsnyje įtvirtinta kiekvieno teisė gyventi sveikoje aplinkoje ir valstybės įpareigojamos skatinti aplinkos apsaugą ir gerinimą. Tačiau panašios nuostatos yra tik kai kuriose regioninėse konvencijose, o, pavyzdžiui, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje [6] tokios teisės (ir apskritai jokių su aplinkos apsauga susijusių nuostatų) tiesiogiai neįtvirtinta.

Būtų galima paminėti ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją [5], kurią

Europos Parlamento, Tarybos ir Komisijos pirmininkai iškilmingai paskelbė 2000 m. gruodžio 7 d. Nicos Europos Vadovų Taryboje. Tuo metu ji nebuvo teisiškai privaloma. Tačiau priėmus Lisabonos sutartį [4], buvo pakeistas Europos Sąjungos sutarties 6 straipsnis ir jame nustatyta, kad chartija yra teisiškai privaloma ir turi tokią pat teisinę galią kaip ir sutartys, t. y. kad Europos Sąjungos teisės aktus, kuriais pažeidžiamos chartijos garantuojamos pagrindinės teisės, gali panaikinti Europos Sąjungos Teisingumo Teismas. Taigi, priėmus Lisabonos sutartį, chartija tapo privaloma Europos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams, tinkamai atsižvelgiant į subsidiarumo principą, bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Europos Sąjungos teisę. Nagrinėjamos temos kontekste yra aktualus Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 37 straipsnis, kuriame teigiama, kad aukštas aplinkosaugos lygis ir aplinkos kokybės gerinimas turi būti integruotas į Sąjungos politiką ir užtikrintas pagal tvaraus vystymosi principus. Vien tai, kad Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje yra specialus straipsnis, skirtas aplinkos apsaugai, patvirtina, jog pripažįstamas dviejų savarankiškų teisės sričių – aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių – ryšys. Kita vertus, galima sutikti su K. Hectors nuomone, kad daugelis klausimų dar turės būti išspręsta prieš tai, kai aplinkos apsaugą bus galima vadinti žmogaus „teise“ [20, p. 175]. Ir svarbiausias tokių klausimų yra solidaraus (kolektyvini) pobūdžio aplinkos apsaugos ir individualių žmogaus teisių santykis. Pagrįsta ir K. Hectors kritika dėl labai bendro pobūdžio Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 37 straipsnio nuostatos formuluo-

tės, kurioje neatsispindi ir naujausios procedūrinių teisių, įtvirtintų 1998 m. JTO Europos Ekonominės Komisijos konvencijoje dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais [9] (toliau – Orhuso konvencija), plėtojimo tendencijos, taip pat kurioje plačiau nepaiškinamos tokios reikšmingos ir plataus turinio sąvokos, kaip antai tvarus vystymasis, aukštas aplinkos apsaugos lygis ir kt. [20, p.175]. Žinoma, reikia paminėti ir tai, kad Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijai įgijus privalomąją galią, Europos Sąjungos Teisingumo Teismui atsiveria pakankamai plačios aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio identifikavimo ir teisinio apibrėžimo ieškojimo galimybės, ir būtent nuo jo formuojamos praktikos priklausys nagrinėto Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 37 straipsnio reikšmingumas.

Kalbant apie tarptautinius aplinkos apsaugai skirtus dokumentus, reikėtų išskirti Orhuso konvenciją, Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotą 2001 m. liepą. Ši konvencija ypatinga tuo, kad yra bene vienintelis tarptautinis dokumentas, turįs privalomąją galią ir taip glaudžiai susiejantis aplinkos apsaugą ir žmogaus teises. Be to, atrodo, kad ši konvencija suderino visus tris minėtus požiūrius į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį. Jos preambulėje nurodyta, jog Konvencijos šalys pripažino, kad tinkama aplinkos apsauga būtina žmonių gerovei ir pagrindinėms žmogaus teisėms užtikrinti, įskaitant ir teisę į gyvybę, ir kad kiekvienas asmuo turi teisę gyventi tinkamoje jo sveikatai ir gerovei aplinkoje, privalo ir individualiai, ir kartu su kitais saugoti aplinką ir gerinti jos bū-

klę dėl dabartinių ir būsimų kartų gerovės. Konvencijos 1 straipsnyje, apibrėžiančiame Konvencijos tikslą, įtvirtinta valstybių pareiga, vadovaujantis Konvencijos nuostatomis, užtikrinti teisę gauti informaciją, teisę visuomenei dalyvauti priimančioms sprendimams bei teisę kreiptis į teismus aplinkos klausimais, kad būtų apsaugota kiekvieno dabartinės ir būsimų kartų žmogaus teisė gyventi jo sveikatai ir gerovei palankioje aplinkoje.

2. Aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių ryšys Europos žmogaus teisių teismo praktikos pavyzdžiu

Minėta, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (toliau – Konvencija) teisė į sveiką, saugią ir švarią aplinką neįtvirtinama. Tačiau, kaip rodo toliau nagrinėjami praktikos pavyzdžiai, Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) rado būdų užpildyti šią „spragą“, susiedamas aplinkos apsaugą su tokiomis teisėmis, kaip antai: teise į gyvybę, teise į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, saviraiškos laisvę ir kt.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 straipsnyje įtvirtinta teisė į gyvybę ir nustatyta:

„1. Kiekvieno asmens teisė į gyvybę saugo įstatymas. Negalima tyčia atimti niekieno gyvybės, nebent yra vykdomas teismo nuosprendis dėl nusikaltimo, už kurį tokią bausmę nustato įstatymas.

2. Gyvybės atėmimas nėra laikomas šio straipsnio pažeidimu, jeigu tai padaroma nepanaudojant daugiau jėgos negu neišvengiamai būtina:

a) ginant kiekvieną asmenį nuo neteisėto smurto;

b) teisėtai suimant arba sutrukdant teisėtai sulaikytam asmeniui pabėgti;

c) pagal įstatymą malšinant riaušes ar sukilimą.“

Kai ši nuostata aiškinama siejant su aplinkos apsauga, autorės nuomone, reikšmingiausias yra EŽTT sprendimas *Öneryıldız v. Turkija* byloje [26]. Šioje byloje dėl įvykusio sprogimo sąvartyne žuvo trisdešimt devyni žmonės, nelegaliai gyvenę lūšnose aplink sąvartyną. Nors ekspertai savo ataskaitose jau prieš dvejus metus buvo atkreipę dėmesį į galimą metano dujų sukeltą sprogimą, kompetentingos institucijos nesiėmė jokių veiksmų, kad žmonės būtų apsaugoti. Šioje byloje EŽTT konstatavo, kad Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 2 straipsnio nuostatos negali būti aiškinamos tik valstybės pareigūnų veiksmų (jėgos panaudojimo), susijusių su gyvybės atėmimu, kontekste, bet šiame straipsnyje yra įtvirtinta ir pozityvi pareiga valstybėms imtis visų reikiamų priemonių, kad būtų apsaugotos gyvybės, esančios jų jurisdikcijoje. Ir visų pirma ši pareiga kyla pavojingos veiklos (tokios kaip antai sąvartynai, branduoliniai bandymai, cheminių medžiagų gamyklos ir pan.) atžvilgiu, neatsižvelgiant į tai, ar tą veiklą vykdo privatūs ar viešieji subjektai [26, para. 71]. Minėta valstybės pareiga apima: a) tinkamo veiklos teisinio reguliavimo (skirto nustatyti veiklos licencijavimo, veiklos vykdymo tvarką, saugumo užtikrinimo, priežiūros ir kontrolės priemones) sukūrimą; b) visuomenės informavimą apie galimas veiklos keliamas grėsmes; c) procedūrų, skirtų identifikuoti veiklos ar kitų procesų trūkumus bei atsakingų asmenų klaidas, užtikrinimą [26, para 90]. Kitoje byloje EŽTT pažymėjo, kad neati-

dėliotinos pagalbos atvejais, kai valstybė tiesiogiai dalyvauja saugant žmonių gyvybę ir švelninant gamtos pavojus (pvz., stichinių nelaimių padarinius), minėtos nuostatos taikomos tiek, kiek konkretaus įvykio aplinkybės rodo aiškiai identifikuoto gamtos pavojaus neišvengiamumą, ir ypač tada, kai kalbama apie pasikartojančias nelaimes konkrečiose teritorijose, skirtose žmonėms gyventi arba naudoti. Pozityvaus įpareigojimo valstybei mastas konkrečiu atveju priklauso nuo gresiančio pavojaus prigimties ir nuo to, kiek objektyviai įmanoma jį sušvelninti [27, para. 137]. Taigi EŽTT savo praktika išplėtojo „pozityviosios pareigos doktriną“ ginant teisę į gyvybę, o kalbant aplinkos apsaugos kontekste, ši pozityvioji pareiga kyla tada, kai aplinkai keliančios grėsmę veikos ar procesai yra tokie pavojingi, kad kelia grėsmę ir žmonių gyvybei.

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnyje, apibrėžiant teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, nustatyta:

„1. Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas.

2. Valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šiomis teisėmis, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.“

Aiškindamas teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, EŽTT ne vienoje by-

loje konstatavo, kad tokie veiksniai: tarša, triukšmas, kvapai ir pan. gali taip paveikti žmonių gerovę ir trukdyti mėgautis jų privačiu gyvenimu ir būstu, kad jų teisės, numatytos Konvencijos 8 straipsnyje, bus pažeistos [22, p. 33]. Tačiau ne visais aplinkos būklės pablogėjimo atvejais galima teigti, kad yra pažeista teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Byloje *Fadeyeva v. Rusija* [28] EŽTT pažymėjo, kad tam, kad skundai, susiję su aplinkai kenksmingais veiksniais, patektų į 8 straipsnio taikymo sritį, pirmiausia turi būti įrodyta, kad aplinkai kenksmingi veiksniai faktiškai paveikė pareiškėjo privataus gyvenimo sritį, taip pat, kad buvo pasiektas tam tikras poveikio sunkumas, nustatomas pagal neigiamo poveikio intensyvumą, trukmę, fizinį ir psichinį jo poveikį, bendrą aplinkos kontekstą [28, para 68, 69, 70]. Minėtoje byloje, EŽTT nustatė, kad pareiškėja pakankamai ilgai gyveno šalia plieno gamyklos, kurios išleidžiamų į orą toksinių medžiagų koncentracija viršijo leistinus dydžius ir sukėlė pareiškėjos sveikatos pablogėjimą. Įvertinęs šias aplinkybes, EŽTT pripažino, kad šioje byloje buvo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio pažeidimas. EŽTT pripažino, kad buvo pažeistas Konvencijos 8 straipsnis, ir *López Ostra v. Ispanija* byloje [29], kurioje pareiškėja buvo priversta persikelti gyventi į kitą vietą, nes šalia jos namų esančios atliekų tvarkymo įmonės keliamas triukšmas ir kvapai darė jos gyvenimo sąlygas nepakenčiamas, be to, kaip pažymėjo moters dukters pediatrė, kėlė grėsmę jos dukters sveikatai. Kartu EŽTT pabrėžė, kad aplinkos tarša gali neigiamai paveikti žmonių privatų ir šeimos gyvenimą, nebūtinai keldama didžią grėsmę jų sveikatai [29, para. 51].

Nors bendruoju požiūriu Konvencijos 8 straipsnis visų pirma skirtas apsaugoti asmenis nuo savavališko institucijų kišimosi į jų privatų gyvenimą, EŽTT ne vienoje byloje konstatavo, kad kai kuriais atvejais vis dėl to kyla ir valstybės institucijų pozityvi pareiga užtikrinti Konvencijos 8 straipsnyje įtvirtintas teises, saugoti jas nuo pažeidimų, sukiamų tiek valstybės institucijų, tiek privačių subjektų veiksmais [22, p. 35]. Kaip pažymėjo EŽTT, viena iš priemonių, kuria valstybės institucijos galėtų įgyvendinti šią joms nustatytą pozityviąją pareigą, – visuomenės informavimas apie pavojus aplinkai [22, p. 35].

EŽTT savo praktikoje nagrinėjo ir galimybę tam tikrais atvejais apriboti teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Šiuo aspektu EŽTT *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* byloje [30] dėl Londono Heathrow oro uosto keliamo triukšmo (o konkrečiai – dėl valstybės institucijų įgyvendinamos triukšmo kvotų sistemos) pažymėjo, kad Konvencijos 8 straipsnis taikomas su aplinka susijusioms byloms tiek tais atvejais, kai taršą kelia pačios valstybės veikla, tiek kai kyla valstybės atsakomybė netinkamai suregulius privačių subjektų veiklą. Ar įgyvendinama minėta valstybės pozityvioji pareiga pagal Konvencijos 8 straipsnio 1 dalį, ar bandoma pateisinti valstybės institucijų kišimąsi į privatų gyvenimą pagal 8 straipsnio 2 dalį, iš esmės taikomi tie patys principai. Abiem atvejais turi būti siekiama konkuruojančių individualių atskirų visuomenės narių interesų ir visos visuomenės interesų pusiausvyros, ir abiem atvejais valstybės turi tam tikrą diskreciją nuspręsti dėl veiksmų, kurių turi būti imtasi siekiant užtikrinti Konvencijos reikalavimų įgyvendinimą. EŽTT taip

pat pabrėžė, kad net ir įgyvendinant pozityviąją pareigą, kylančią iš Konvencijos 8 straipsnio 1 dalies bei nustatant reikalaujamą interesų pusiausvyrą, reikia atsižvelgti į 8 straipsnio 2 dalies reikalavimus [30, para. 98]. Kitaip tariant, valstybės, užtikrinamos asmenų teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą, bei priimdamos sprendimus dėl tam tikros veiklos, turi atsižvelgti ir į tai, ar ta veikla būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat ar būtinos žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti. Taigi pastaraisiais atvejais veikla galėtų būti leidžiama net jei tam tikru aspektu būtų pažeista kokio nors asmens individuali teisė į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą. Mažą to, EŽTT *Chapman v. Jungtinė Karalystė* byloje [31] pažymėjo, kad tinkamu pagrindu apriboti asmenų teisę į privataus ir šeimos gyvenimo gerbimą gali būti aplinkos apsauga, kaip priemonė, užtikrinanti „kitų asmenų teisių“ apsaugą [31, para. 82].

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 10 straipsnyje, apibrėžiant saviraiškos laisvę, nustatyta:

„1. Kiekvienas turi teisę į saviraiškos laisvę. Ši teisė apima laisvę turėti savo nuomonę, gauti bei skleisti informaciją ir idėjas valdžios institucijų netrukdomam ir nepaisant valstybės sienų. Šis straipsnis netrukdo valstybėms licencijuoti radijo, televizijos ar kino įstaigų.

2. Naudojimasis šiomis laisvėmis, nes tai yra susiję ir su pareigomis bei atsakomybe, gali būti priklausomas nuo tam tikrų formalumų, sąlygų, apribojimų ar sankci-

jų, kurias nustato įstatymas ir kurios demokratinėje visuomenėje yra būtinos dėl valstybės saugumo, teritorinio vientisumo ar visuomenės apsaugos, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, apsaugoti žmonių sveikatą ar moralę, taip pat kitų asmenų garbę ar teises, užkirsti kelią įslaptintai informacijai atskleisti arba užtikrinti teisminės valdžios autoritetą ir nešališkumą.“

Šios konvencijoje įtvirtintos teisės ir aplinkos apsaugos ryšį puikiai iliustruoja *Steel ir Morris v. Jungtinė Karalystė* byla [32], susijusi su dviejų aplinkosaugininkų aktyvistų pagamintais ir platintais lankstinukais apie tai, kas yra blogai McDonald's. McDonald's padavė aktyvistus į teismą dėl šmeižto. Teismo procesas užtruko 313 dienų, o teisinė pagalba aplinkosaugininkams aktyvistams nebuvo užtikrinta, nors pastarieji tuo metu niekur nedirbo arba gavo mažą darbo užmokestį. Nacionalinis teismas priteisė McDonald's nuostolių atlyginimą. EŽTT šioje byloje ne tik konstatavo, kad buvo pažeista aplinkosaugininkų aktyvistų teisė į teisingą bylos nagrinėjimą (nes nebuvo užtikrinta tinkama teisinė pagalba), bet ir konstatavo, kad demokratinėje visuomenėje net mažos, neformalios aktyvistų grupės turi galėti efektyviai vykdyti savo veiklą ir kad yra stiprus viešasis interesas leisti tokioms grupėms ir asmenims prisidėti prie viešos diskusijos, skleidžiant informaciją ir idėjas klausimais, keliančiais plačiosios visuomenės susidomėjimą, pavyzdžiui, sveikata ir aplinka [32, para. 89]. Savo praktikoje EŽTT taip pat konstatavo, kad teisės gauti ir skleisti informaciją bei idėjas (taip pat aplinkos apsaugos klausimais) apribojimais galimi tik įstatymų nustatytais atvejais ir

tik tokie, kurie atitinka teisėtus tikslus, be to, taikant tokius apribojimus turi būti užtikrinta individualių ir viešųjų interesų pusiausvyra [22, p. 50]. Tačiau EŽTT pabrėžė, kad teisė gauti informaciją Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos požiūriu negali būti traktuojama kaip pozityvus įpareigojimas valstybės institucijoms kaupti ir skleisti informaciją savo iniciatyva [33, para. 53].

Aptarti praktikos pavyzdžiai rodo aiškia EŽTT poziciją aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio atžvilgiu. Net ir nesant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintos teisės į saugią, sveiką ir švarią aplinką (ar kitų nuostatų, skirtų aplinkos apsaugai), EŽTT suteikė plačias galimybes ją ginti netiesiogiai, t. y. ginant kitas konvencijoje įtvirtintas teises. Kartu konstatavo neišvengiamą aplinkos būklės, neigiamą poveikį aplinkai darančių veikų tinkamo reguliavimo ir žmogaus teisių įgyvendinimo bei tinkamos jų apsaugos priklausomybę. Apibendrinant darytina išvada, kad EŽTT formuojama praktika atspindi pirmąjį iš išvardytų požiūrių į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį, t. y. kad tinkama aplinkos būklė yra būtina kitų žmogaus teisių užtikrinimo ir tinkamo įgyvendinimo sąlyga.

3. Aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio teisinis reguliavimas Lietuvoje

Lietuvos Respublikos teisės aktų analizę tikslinga pradėti nuo aukščiausių teisinę galią turinčių teisės aktų. O tai visų pirma yra Lietuvos Respublikos Konstitucija [1] (toliau – Konstitucija), Lietuvos Respubli-

kos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume, nes būtent joje nustatyti natūralios gamtinės aplinkos, jos tam tikrų objektų naudojimo ir apsaugos santykių teisinio reguliavimo pagrindai [24].

Svarbiausios Konstitucijos nuostatos, skirtos aplinkos apsaugai, įtvirtintos 53 ir 54 straipsniuose. Pagal Konstitucijos 53 straipsnio 3 dalį valstybė ir kiekvienas asmuo privalo saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių, o 54 straipsnyje nustatyta, kad valstybė rūpinasi natūralios gamtinės aplinkos, gyvūnijos ir augalijos, atskirų gamtos objektų ir ypač vertingų vietovių apsauga, prižiūri, kad su saiku būtų naudojami, taip pat atkuriami ir gausinami gamtos išteklių, ir kad įstatymu draudžiama niokoti žemę, jos gelmes, vandenį, teršti vandenį ir orą, daryti radiacinį poveikį aplinkai bei skurdinti augaliją ir gyvūniją. Konstitucinis Teismas, aiškindamas Konstitucijos 54 straipsnio 1 dalies turinį, pažymėjo, kad šioje normoje yra suformuluotas vienas iš valstybės veiklos tikslų – užtikrinti žmonių teises į sveiką ir švarią aplinką [23]. Reikėtų sutikti su dr. K. Lapinsku, kad šiuo atveju galima išvelgti kolektyvinės teisės – visuomenės teisės į sveiką aplinką akcentą [19, p.7]. Kitų žmogaus teisių tinkamos apsaugos ir aplinkos apsaugos ryšį Konstitucinis Teismas pabrėžė, aiškindamas Konstitucijos aplinkosauginių nuostatų turinį laukinės gyvūnijos apsaugos aspektu. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad, jeigu laukinių gyvūnų (jų rūšių) populiacijos būtų nevaldomos (t. y. nereguliuojamos ir nekontroliuojamos) arba valdomos netinkamai, galėtų būti pakenkta kitiems gamtinės aplinkos objektams, taip pat ir tam tikroms pačių laukinių gyvūnų rūšims, įvairioms ekologinėms sistemoms,

be to, neužtikrinus tinkamo laukinių gyvūnų (jų rūšių) populiacijų valdymo (t. y. reguliavimo ir kontroliavimo), būtų sudarytos prielaidos pakenkti įvairioms Konstitucijoje įtvirtintoms, jos saugomoms ir ginamoms vertybėms (gyvybei, sveikatai, nuosavybei ir kt.), taigi ir asmens teisėms ir interesams [24].

Konstitucijoje *tiesiogiai* neįvardijama teisė į sveiką ir švarią aplinką, neapibrėžiama žmogaus teisių ir aplinkos apsaugos ryšio. Tačiau pabrėžtina, kad, kaip savo aktuose ne kartą yra konstatavęs Konstitucinis Teismas, Konstitucijos (ir apskritai teisės) negalima aiškinti vien pažodžiui, nes suabsoliutinus pažodinių (lingvistinių, verbalinių) Konstitucijos aiškinimą, būtų sumenkinamas visuminio konstitucinio teisinio reguliavimo turinys, ignoruojamas jeigu ir ne visos, tai bent kai kurios Konstitucijoje įtvirtintos, jos ginamos ir saugomos vertybės, galbūt būtų sudaromos prielaidos paminti tuos siekius, kuriuos Tauta įtvirtino referendumu priimtoje Konstitucijoje [25]. Atsižvelgiant į tai teigtina, kad Konstitucijos nuostatų turinys turi būti vertinamas kartu su Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje formuojamomis nuostatomis, nes iš pačios Konstitucijos kyla Konstitucinio Teismo išimtiniai įgaliojimai oficialiai aiškinti Konstituciją, savo jurisprudencijoje pateikti oficialią Konstitucijos nuostatų sampratą – formuoti oficialią konstitucinę doktriną. Pagal Konstituciją konstitucinių nuostatų samprata, argumentai, išdėstyti Konstitucinio Teismo nutarimuose, taip pat kituose Konstitucinio Teismo aktuose, saisto ir teisę kuriančias, ir teisę taikančias institucijas (pareigūnus), neišskiriant nė teismų [25]. Taigi teisė į saugią ir švarią aplinką, nors ir neįvardyta tiesiogiai Konstitucijoje, gali būti kildinama iš jos.

Tokios pozicijos laikosi ir bendrosios kompetencijos teismai. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas 2010 m. lapkričio 9 d. nutartyje civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010 [34] taip pat konstatavo, kad „asmens teisė į sveikatos apsaugą ir saugią aplinką tiesiogiai garantuota Lietuvos Respublikos Konstitucijos 53 straipsnio normose, kuriose, be kitų nuostatų, įtvirtinta valstybės pareiga rūpintis žmonių sveikata ir valstybės bei visos visuomenės pareiga saugoti aplinką nuo kenksmingų poveikių“. Šiame Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teiginyje ne tik kalbama apie konstitucinę teisės į saugią aplinką prigimtį, bet ir pažymimas dviejų Konstitucijos saugomų vertybių – sveikatos ir aplinkos – ryšys. Svarbu atkreipti dėmesį, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šalia Konstitucijos nuostatų taip pat taiko Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas, interpretuoja jas atsižvelgdamas į EŽTT formuojamą praktiką, ir pažymėdamas, kad „asmens teisė į sveiką, švarią, saugią aplinką, nors ir tiesiogiai neištvirtinta Konvencijos tekste, tačiau kyla įvairių Konvencijos straipsnių, pvz., 8 straipsnio (teisė į privataus gyvenimo ir būsto neliečiamybės gerbimą), 2 straipsnio (gyvybės apsauga) ar 3 straipsnio (kankinimų uždraudimas) ir pan. kontekste“ [34].

Grįžtant prie aukščiausių teisinę galią turinčių teisės aktų analizės, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo [2] 20 straipsnio 2 dalyje buvo įtvirtinta kiekvieno Lietuvos piliečio teisė į sveiką gamtinę ir gyvenamąją aplinką. Kai kurie autoriai³ teigia, jog tai, kad Lietuvos Respubli-

³ Pvz., GAIDYS, G. Žmogaus teisės į sveiką aplinką statuso identifikavimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, 1(1), p. 55.

kos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo nuostatos, įtvirtinančios teisę į sveiką aplinką, nebuvo perkeltos į Konstituciją, yra žingsnis atgal. Dėl tokio teiginio pagrįstumo būtų galima diskutuoti, ypač atsižvelgiant į šiuo klausimu formuojamą Konstitucinio Teismo ir kitų Lietuvos teismų jurisprudenciją. Manytina, kad svarbiau yra ne tiesioginis teisės į sveiką ir saugią aplinką įtvirtinimas, o faktinis šios teisės pripažinimas bei sukūrimas veiksmingų priemonių, užtikrinančių visos visuomenės ir atskirų jos narių intereso gyventi tinkamos kokybės aplinkoje gynybą. Tokių priemonių pavyzdžiai galėtų būti jau minėtos Orhuso konvencijoje, kuri yra ratifikuota Lietuvos Respublikos Seimo ir todėl yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis, įtvirtintos teisės: teisė gauti informaciją, teisė visuomenei dalyvauti priimant sprendimus ir teisė kreiptis į teismus aplinkos klausimais. Manytina, kad plačių galimybių įgyvendinti minėtas teises suteikimas tam tikrais atvejais galėtų būti netgi veiksmingesnė priemonė, nei neapibrėžto turinio teisės į sveiką ir saugią aplinką tiesioginis įtvirtinimas Konstitucijoje ar kitame teisės akte. Tokią išvadą pagrindžia ir tai, kad pačios teisės į sveiką ir saugią aplinką turinys, teisės doktrinoje⁴ dažnai siejamas su kokybiniais aplinkos standartais, t. y. tam tikrais aplinkos būklės rodikliais, reikšmingais tiek žmogaus gy-

⁴ Pavyzdžiui, Luis E. Rodríguez-Rivera. The human right to environment and the peaceful use of nuclear energy (revised paper, presented during the Conference of Legal Experts and NGOs for the Updating of International Law in the Nuclear Energy Field sponsored by PLAGE (Plattform gegen Atomgefahren), Salzburg, Austria (Oct. 2005) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://law.du.edu/documents/djilp/35No1/The-Human-Right-Environment-Peaceful-Use-Nuclear-Energy-Luis-Rodriguez-Rivera.pdf>>.

venimo kokybei, tiek aplinkai *per se*, bei minėtomis procedūrinėmis teisėmis.

Dar vienas teisės aktas, kurio nuostatas tikslinga paanalizuoti, vertinant aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių ryšio įtvirtinimą, yra Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas [3] (toliau – AAĮ), nes būtent šio įstatymo pagrindu priimami kiti gamtos išteklių naudojimą bei aplinkos apsaugą reglamentuojantys įstatymai ir kiti teisės aktai. AAĮ 2 straipsnio 1 dalyje, apibrėžiančioje įstatymo paskirtį, nustatyta, kad šis įstatymas reguliuoja visuomeninius santykius aplinkosaugos srityje, nustato pagrindines *juridinių bei fizinių asmenų teises ir pareigas* išsaugant Lietuvos Respublikai būdingą biologinę įvairovę, ekologines sistemas bei kraštovaizdį, *užtikrinant sveiką ir švarią aplinką*, racionalų gamtos išteklių naudojimą Lietuvos Respublikoje, jos teritoriniuose vandenyse, kontinentiniame šelfe ir ekonominėje zonoje. Šios normos analizė leidžia teigti, kad sveikos ir švarios aplinkos užtikrinimas visų pirma yra valstybės veiklos ir kuriamo teisinio reguliavimo tikslas. Kita vertus, atkreiptinas dėmesys, kad AAĮ 2 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad šis įstatymas „nustato pagrindines juridinių ir fizinių asmenų teises ir pareigas <...>, užtikrinant sveiką ir švarią aplinką“, t. y. nustatomi ne tik tam tikri privalomi vykdyti reikalavimai, kuriuos būtina įgyvendinti, kad būtų užtikrinta sveika ir švari aplinka, bet ir su tuo susijusios teisės. Manytina, kad tokios teisės vadinamos AAĮ 7 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad vienas arba daugiau fizinių ar juridinių asmenų, suinteresuota visuomenė turi teisę:

1) nustatyta tvarka gauti informaciją apie aplinką;

- 2) nustatyta tvarka dalyvauti vertinant planuojamos ūkinės veiklos poveikį aplinkai;
- 3) reikalauti, kad būtų nutrauktas kenksmingas ūkinės veiklos objektų poveikis aplinkai;
- 4) įstatymų nustatyta tvarka teikti pasiūlymus dėl poveikio aplinkai vertinimo privalomumo;
- 5) atlikti visuomeninį poveikio aplinkai vertinimą;
- 6) organizuoti ir dalyvauti vykdant visuomeninę aplinkos kontrolę;
- 7) reikalauti, kad valstybės valdžios ir valdymo institucijos organizuotų aplinkosauginį švietimą ir mokymą, taip pat nevaržomai skleisti aplinkos apsaugos idėjas;
- 8) Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka paduoti skundą (prašymą), reikalaudami imtis atitinkamų veiksmų, kad būtų išvengta žalos aplinkai ar ji sumažinta arba atkurta iki pradinės aplinkos būklės, ir reikalaudami nubausti asmenis, kaltus dėl kenksmingo poveikio aplinkai, ir pareigūnus, kurių priimti sprendimai ar veiksmai (neveikimas) pažeidė piliečių, suinteresuotos visuomenės, kitų juridinių ir fizinių asmenų teises ar įstatymų saugomus interesus;
- 9) lankytis gamtinėse teritorijose, išskyrus tas, kurių lankymas draudžiamas ar ribojamas;
- 10) Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą, jei mano, kad jo (ju) prašymas, pateiktas teisės aktu, reglamentuojančių teisę gauti informaciją apie aplinką, nustatyta tvarka, buvo neteisėtai at-

mestas, į jį buvo iš dalies ar visiškai netinkamai atsakyta arba į prašymą deramai neatsižvelgta pagal teisės aktus, reglamentuojančius teisę gauti informaciją apie aplinką.

AAĮ 7 straipsnio 2 dalyje taip pat nustatyta, kad suinteresuota visuomenė turi teisę Lietuvos Respublikos įstatymų nustatyta tvarka kreiptis į teismą dėl viešojo intereso gynimo užginčijant sprendimų, veiksmų ar neveikimo aplinkos ir jos apsaugos bei gamtos išteklių naudojimo srityje materialinį ar procesinį teisėtumą. Taigi, nevertinant nuostatų formuluočių tinkamumo, galima teigti, kad AAĮ 7 straipsnyje iš esmės yra įtvirtintos minėtos teisės doktrinoje išskiriamos teisės į sveiką ir švarią aplinką sudedamosios dalys.

Žinoma, reikia prisiminti ir minėtą Orhuso konvenciją, kuri Lietuvoje kaip sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis gali ir turi būti taikoma tiesiogiai. Ratifikuodamas Orhuso konvenciją Lietuvos Respublikos Seimas valstybės vardu pripažino, kad kiekvienas asmuo turi teisę gyventi tinkamoje jo sveikatai bei gerovei aplinkoje, nes tokia yra Orhuso konvencijos preambulės nuostata, be to, išipareigojo užtikrinti teisės į saugią ir sveiką aplinką „procedūrinius aspektus“, t. y. teisę gauti informaciją, teisę visuomenei dalyvauti priimant sprendimus bei teisę kreiptis į teismus aplinkos klausimais.

Taigi, vertinant Lietuvos Respublikos nacionalinius teisės aktus, įtvirtinančius aplinkosauginio teisinio reguliavimo pagrindus, galima konstatuoti, kad nors ir netiesiogiai aplinkos apsauga ir žmogaus teisės yra siejamos. Tokį ryšį rodo ne tik sisteminė teisės aktų nuostatų analizė, bet ir Konstitucinio Teismo bei kitų teismų

formuojama jurisprudencija. Galbūt būtų galima diskutuoti dėl būtinybės Konstitucijoje ar AAĮ tiesiogiai įvardyti asmenų teisę į saugią ir sveiką aplinką. Tačiau net ir tiesiogiai šią teisę įvardijus, jos pažeidimas neišvengiamai būtų siejamas su kitų Konstitucijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje (kuri kaip sudedamoji Lietuvos teisinės sistemos dalis taip pat turi būti taikoma tiesiogiai) ar kituose teisės aktuose jau įtvirtintų teisių ar laisvių (pvz., laisvės reikšti įsitikinimus, gauti ir skleisti informaciją, teisės į tinkamą sveikatos apsaugą ir pan.) pažeidimu. Antraip, jei būtų siekiama užtikrinti teisės į saugią ir sveiką aplinką „savarankišką“ gynybą, reikėtų labai tiksliai apibrėžti jos turinį, nustatyti tikslus kriterijus, kada turėtų būti laikoma, kad ši teisė yra pažeista. Toks kazuistinis reglamentavimas, manytina, tik apsunkintų praktinį šios teisės įgyvendinimą. Atsižvelgiant į tai darytina išvada, kad svarbiau yra užtikrinti su aplinkos apsauga siejamų procedūrinių teisių (visų pirma tų, kurios įtvirtintos Orhuso konvencijoje) kuo platesnes įgyvendinimo galimybes, nes būtent jos sudaro sąlygas įgyvendinti teisę į saugią ir sveiką aplinką. O kaip rodo galiojančių teisės aktų ir teismų praktikos analizė, šioje srityje dar kyla nemažai problemų⁵, tačiau detalesnis šių problemų aptarimas jau ne šio straipsnio dalykas.

⁵ Plačiau apie tai žr.: ŽVAIGŽDINIENĖ, I. *Materialinė atsakomybė už žalą aplinkai*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 166–173; RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ, R. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005, p. 289–302; MONKEVIČIUS, E. Viešojo intereso gynimo problema aplinkosaugos ginčiuose. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, I (1), p. 37–50; ir kt.

Išvados

1. Galima išskirti tris populiariausius požiūrius į aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykį (šio santykio sunorminimo formas): a) tinkama aplinkos būklė įvardijama kaip būtina sąlyga kitoms žmogaus teisėms užtikrinti ir tinkamai jas įgyvendinti; b) teisė į tinkamos kokybės aplinką yra pripažįstama savarankiška žmogaus teise; c) aplinkos apsaugos įgyvendinimas siejamas su tam tikromis procedūrinėmis asmenų teisėmis.

Pirmasis požiūris yra labiau deklaratyvus ir gana akivaizdus, t. y. net ir neįtvirtinus jo tiesiogiai teisės aktuose, šią priklausomybę būtų galima pagrįsti faktiniais duomenimis. Antrasis požiūris jau kur kas tikslesnis ir „stipresnis“, vertinant jo turinį, nes suteikiama konkreti teisė asmenims, žinoma, su visomis įprastomis žmogaus teisių gynimo priemonėmis. Tačiau, aiškiai neapibrėžus šios teisės turinio, išlieka rizika šiai teisei likti deklaratyvia. Be to, tinkamai tokią teisę įgyvendinti būtina užtikrinti ir trečiąjį požiūrį atspindinčias teises. Teisės doktrinoje dažnai būtent minėtos procedūrinės teisės siejamos su teisės į tinkamos kokybės aplinką praktinio įgyvendinimo turiniu. Visa tai leidžia teigti, kad tik derinant visus tris požiūrius galima pasiekti geriausių rezultatų.

2. Straipsnyje aptarti praktikos pavyzdžiai rodo aiškia EŽTT poziciją aplinkos apsaugos ir žmogaus teisių santykio atžvilgiu. Net ir nesant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje įtvirtintos teisės į saugią, sveiką ir švarią aplinką (ar kitų nuostatų, skirtų aplinkos apsaugai), EŽTT suteikė plačias galimybes ją ginti netiesiogiai, t. y. ginant kitas Konvencijoje įtvirtintas teises. Kartu konstatavo neišvengiamą aplinkos būklės, neigiamą poveikį aplinkai darančių veikų tinkamo reguliavimo ir žmogaus teisių įgyvendinimo bei tinkamos jų apsaugos priklausomybę.
3. Vertinant Lietuvos Respublikos nacionalinius teisės aktus, įtvirtinančius aplinkosauginio teisinio reguliavimo pagrindus, galima konstatuoti, kad nors ir netiesiogiai aplinkos apsauga ir žmogaus teisės yra siejamos. Tokį ryšį rodo ne tik sisteminė teisės aktų nuostatų analizė, bet ir Konstitucinio Teismo bei kitų teismų formuojama jurisprudencija.
4. Svarbiau nei tiesioginis teisės į saugią ir sveiką aplinką įtvirtinimas, manytina, yra su aplinkos apsauga siejamų procedūrinių teisių (visų pirma tų, kurios įtvirtintos Orhuso konvencijoje) kuo platesnių įgyvendinimo galimybių užtikrinimas, nes būtent šios teisės sudaro sąlygas įgyvendinti teisę į saugią ir sveiką aplinką.

LITERATŪRA

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais).
2. Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“.

Valstybės žinios, 1990, nr. 9-224 (su vėlesniais pakeitimais) (aktualus iki 1992-11-01).

3. Lietuvos Respublikos aplinkos apsaugos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1992, nr. 5-75 (su vėlesniais pakeitimais).

4. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos Bendrijos steigimo sutartį, pasirašyta Lisabonoje, 2007 m. gruodžio 13 d. *OL C 306*, 2007 12 17, p. 1–271.
5. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. *OL C 303*, 2007 12 14, p. 1–16.
6. 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 40-987; 2000, nr. 96-3016.
7. 1966 m. Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 77-3290.
8. 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 60-1501; 2002, nr. 13-479.
9. 1998 m. JTO Europos Ekonominės Komisijos konvencija dėl teisės gauti informaciją, visuomenės dalyvavimo priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais. *Valstybės žinios*, 2001, nr. 73-2572; 2007, nr. 81-3330.
10. 1972 m. Jungtinių Tautų Stokholmo konferencijos dėl žmogaus aplinkos deklaracija [tekstas anglų k., interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>>.
11. 1986 m. Tarptautinės aplinkos ir vystymosi komisijos pranešimas „Mūsų bendra ateitis“ [tekstas anglų k., interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>>.
12. 1992 m. Jungtinių Tautų Rio deklaracija dėl aplinkos ir vystymosi [tekstas anglų k., interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=78&articleid=1163>>.
13. *Additional protocol to the American Convention on Human Rights in the Area Of Economic, Social, And Cultural Rights* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.oas.org/juridico/english/treaties/a-52.html>>.
14. Review of further developments in fields with which the sub-commission has been concerned human rights and the environment. Final report prepared by Special Rapporteur Mrs. Fatma Zohra Ksentini. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.unhcr.ch/Huridocda/Huridoca.nsf/0/eeab2b6937bcca18025675c005779c3?Opendocument>>.
15. ŽVAIGŽDINIENĖ, I. *Materialinė atsakomybė už žalą aplinkai*. Vilnius: Justitia, 2008.
16. RAGULSKYTĖ-MARKOVIENĖ, R. *Aplinkos teisė: Lietuvos teisės derinimas su Europos Sąjungos reikalavimais*. Vilnius: Eugrimas, 2005.
17. MONKEVIČIUS, E. Viešojo intereso gynimo problema aplinkosaugos ginčuose. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, I (1), p. 37–50.
18. GAIDYS, G. Žmogaus teisės į sveiką aplinką statuso identifikavimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 2009, I(1), p. 51–62.
19. LAPINSKAS, K. *Asmens socialinių teisių apsaugos klausimai Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje*. Pranešimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencija „Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje“, Dubingiai, 2006 m. rugsėjo 28–29 d.) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf>>.
20. HECTORS, K. The Chartering of Environmental Protection: Exploring the Boundaries of Environmental protection as Human right. *European Energy and Environmental Law Review*, June 2008, p. 165–175.
21. LUIS E. RODRIGUEZ-RIVERA. *The human right to environment and the peaceful use of nuclear energy*. Revised paper, presented during the Conference of Legal Experts and NGOs for the Updating of International Law in the Nuclear Energy Field sponsored by PLAGÉ (Plattform gegen Atomgefahren), Salzburg, Austria (Oct. 2005) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://law.du.edu/documents/djilp/35No1/The-Human-Right-Environment-Peaceful-Use-Nuclear-Energy-Luis-Rodriguez-Rivera.pdf>>.
22. *Manual on human rights and the environment: Principles emerging from the case-law of the European Court of Human Rights*. Council of Europe, 2006.
23. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. birželio 1 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1991 m. rugpjūčio 14 d. nutarimo Nr. 329 „Dėl miškams padarytos žalos atlyginimo“ 3.4 punkto 3 pastraipos atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 1998, nr. 52-1435.
24. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7 straipsnio 2 dalies, 8 straipsnio 1, 9, 10 dalių, 13 straipsnio 2 dalies, 18 straipsnio 7 dalies ir 22 straipsnio 3, 6, 7 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2005, nr. 63-2235.
25. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. birželio 6 d. nutarimas „Dėl Lietuvos

- Respublikos Konstitucinio Teismo įstatymo 1 straipsnio pavadinimo „konstitucinis teismas – teisminė institucija“ ir šio straipsnio 3 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*, 2006, nr. 65-2400.
26. EŽTT sprendimas byloje *Öneriyıldız v. Turkija* 48939/99 [2004].
 27. EŽTT sprendimas byloje *Budayeva ir kiti v. Rusija* 15339/02, 21166/02, 20058/02, 11673/02, 15343/02 [2008].
 28. EŽTT sprendimas byloje *Fadeyeva v. Rusija* 55723/00 [2005].
 29. EŽTT sprendimas byloje *Lopez Ostra v. Spain* 16798/90 [1994].
 30. EŽTT sprendimas byloje *Hatton ir kiti v. Jungtinė Karalystė* 36022/97 [2003].
 31. EŽTT sprendimas byloje *Chapman v. Jungtinė Karalystė* 27238/95 [2001].
 32. EŽTT sprendimas byloje *Steel ir Morris v. Jungtinė Karalystė* 68416/01 [2005].
 33. EŽTT sprendimas byloje *Guerra ir kiti v. Italija* 14967/89 [1998].
 34. *Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. lapkričio 9 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-441/2010.*

ENVIRONMENTAL PROTECTION IN THE CONTEXT OF HUMAN RIGHTS

Indrė Žvaigždinienė

S u m m a r y

Article describes the development of legal definition of the relationship between environment and human rights. After the evaluation of different international documents, three most popular approaches (forms of legal formalization) to this relationship could be identified:

- environmental protection is said to be a precondition for the enjoyment of other human rights;
- the right to an appropriate quality of environment is recognized as an independent substantive human right;
- the implementation of environmental protection is associated with certain procedural rights of individuals.

The first approach is more or less declarative and quite obvious. The second approach is much stronger, but without clear definition of the right to environment and its scope it might stay vague. On the other hand it might also remain declarative if the third approach is not implemented, i.e. without those procedural rights which would allow to implement the right to environment in practice. All this suggests that only the combination of all three approaches might give the best results.

The article also analyses jurisprudence of the European Court of Human Rights on this issue. From the analyzed examples, it is clear that the European Court of Human Rights supports the position that appropriate quality of environment is vital for implementation of other human rights, e. g. right to life, right to respect of private life and home, right to freedom of expression, etc. The European Court of Human Rights ensures broad possibilities for indirect protection of environment through the protection of other human rights, though The European Convention on Human Rights has no explicit provision on the right to a decent environment (or any other „environmental“ provisions).

Though not directly stated the relationship between environment and human rights could also be identified from the analysis of Lithuanian legal acts. And that was done by the Constitutional Court of Lithuania and other courts as well. After evaluation of legal practice, it becomes obvious, that it is not necessary to “write down” the right to a decent environment. Much more important is to recognize this right in practice and to ensure the proper implementation of the related procedural rights.

Įteikta 2010 m. gruodžio 2 d.

Priimta publikuoti 2010 m. gruodžio 22 d.